

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTELEZÉS TÉZISEI

Csepregi Márta

K. F. Karjalainen

keleti hanti szöveggyűjtése

1899–1901

Budapest

2020

I. fejezet

A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

I/1. K. F. Karjalainen hagyatéka

Jelen értekezés Kustaa Fredrik Karjalainen (1871–1919) finn kutató keleti hanti nyelvjárású szövegfeljegyzéseit tartalmazza a szükséges nyelvészeti és folklorisztikai magyarázatokkal ellátva. K. F. Karjalainen a helsinki székhelyű Finnugor Társaság ösztöndíjasaként indult az Ob-vidékre 1898-ban. A hanti nyelvterületen egy rövid finnországi utat leszámítva több mint négy évet töltött. Ez idő alatt az Ob és mellékfolyói mentén számos hanti települést bejárt. Kutatóútját az Irtis mellékfolyóin kezdte, végigutazott a Demjanka és a Konda folyókon. Onnan Szurgutba ment, de hamarosan a Vah folyó irányába folytatta útját. Rövid finnországi tartózkodás után a Narimi körzetbe tért vissza, a Vaszjugan folyóra, majd az Ob mentén Szurguton keresztül az északi hanti nyelvjáróterületre, Berjozovóba és Obdorszkba utazott. Amikor 1902 nyarán hazaindult, szótári, nyelvtani és szöveggyűjtésén kívül fényképeket és fonográffal gyűjtött hangfelvételeket hozott magával. Ezen kívül bőven voltak feljegyzései a néprajz és a néphit köréből, valamint sok adatot gyűjtött a hantik lélekszámáról, demográfiai helyzetéről is.

Hazatérte után kisebb tanulmányok mellett három fontos művet jelentetett meg három tudományterület, a hangtörténet, az etnolingvisztika és a mitológia körében (*Zur ostjakischen Lautgeschichte I. Über den Vokalismus der ersten Silbe* MSFOu. 23. 1904, *Wie Ego im Ostjakischen die Verwandten benennt* FUF 13. 1913 és *Jugralaisten uskonto* Porvoo, 1918). Korai halála miatt nem volt alkalma minden gyűjtését sajtó alá rendezni. Kétkötetes nyelvjárási szótárát Yrjö Toivonen adta ki 1948-ban (*Ostjakisches Wörterbuch* LSFU X/I–II).

Karjalainennal egyidőben, 1900–1901-ben végzett nyelvi gyűjtést a déli és a keleti hanti nyelvterületen egy másik finn kutató, Heikki Paasonen is. Életében ő sem tudta sajtó alá rendezni minden feljegyzését, ezért a Finnugor Társaság az 1960-as évek elején Vértes Editet bízta meg a két kutató hagyatékának kiadásával. Vértes Edit először a nyelvtani feljegyzéseket jelentette meg (H. Paasonen: *Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. JSFOu. 66. 1963; K. F. Karjalainen: *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. MSFOu. 128. 1964), majd a déli hanti szövegeket (K. F. Karjalainen: *Südostjakische Textsammlungen*. MSFOu. 157. 1975.; H. Paasonen: *Südostjakische Textsammlungen I–IV*. MSFOu. 172–175. 1980), valamint a Karjalainen déli szövegeihez kapcsolódó kritikai apparátust (*Ergänzungen aus Karjalainens südostjakischen Textaufzeichnungen zu seinem postumen Wörterbuch*. LSFU X, 3, 1996; *Transkription, Phonembestand, allgemeine Erörterungen*. MSFOu. 225, 1997, *Kommentare zu den Texten*. MSFOu. 247, 2004). A keleti hanti szöveggyűjtésből csak a Paasonen által feljegyzett mesék jelentek meg Vértes Edit szerkesztésében (*H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan*. MSFOu. 240. 2001). Vértes Edit 2002-ben bekövetkezett halála után Karjalainen keleti hanti szövegfeljegyzésének másolatai hozzám kerültek, s a Finnugor Társaság jóváhagyásával én vállaltam a sajtó alá rendezés feladatát.

I/2. A hanti nyelvjárások

A hanti (korábban használatos nevén osztják) a finnugor nyelvcsalád ugor ágába tartozik. Legközelebbi rokon nyelvével, a manysival (vogullal) együtt alkotja az obi-ugor csoportot. Az elnevezés arra a helyszínre utal, ahol ezeket a nyelveket beszélik: Észak-Nyugat Szibériában, az Ob folyó és mellékfolyói partján.

A hanti nyelvjárásokat égtájak szerint csoportosítjuk. Az egyes nyelvjárások neve megegyezik annak a folyónak a nevével, melynek partján beszélik (ritkábban annak a városnak a nevével, melynek közelében beszélik). A hanti nyelvterület központja, ahol a három nagy nyelvjárás csoport találkozik, az Ob és az Irtis összefolyása. Ettől délre, az Irtis és mellékfolyói (Konda, Demjanka) partján beszélték a déli nyelvjárásokat. Ettől északra pedig egészen a Jeges tengerig az északi nyelvjárásokat beszélik az Ob és mellékfolyói mentén. Északon három életképes nyelvjárás csoport van: az első a Kazim folyó mentén beszélt kazimi, a második a berjozovi, melyet a mai oroszországi gyakorlatban suriskárinak neveznek, a harmadik pedig a legészakabbi, melyet obdorszkinak vagy Urál-mellékinek neveznek.

Az Ob és az Irtis találkozásától keletre, a középső Ob mellékfolyóinak a partján beszélt keleti nyelvjárások három csoportot alkotnak. A Szalim folyó mentén valaha beszélt nyelvjárásnak kevés nyoma maradt. Az összefoglalóan szurgutinak nevezett nyelvjárás beszélői a következő mellékfolyók partján élnek: a Ljamin, a Pim, a Tromagan (v. Tromjegan), az Agan, valamint a Kis és a Nagy Jugan. A legkeletebbi nyelvjárásokat a Vah és a Vaszjugan mentén beszélik, valamint az Ob mentén Alekszandrovo település területén.

A most közölt szövegek három keleti nyelvjárást képviselnek: a szurguti dialektushoz tartozó, Karjalainen által tremjuganinak nevezett változatot (Trj), a legkeletebbi, vaszjugani (Vj) változatot, valamint a kettő közötti, átmeneti tájszólást, melyet egy likriszovói (Likr) adatközlőtől jegyzett fel Karjalainen.

I/3. Karjalainen keleti hanti szövegfeljegyzéseinek terjedelme

Keleti hanti területen Karjalainen először Szurgutban jegyzett föl szövegeket, 1899 decemberében, közvetlenül a vahi expedíció után egy, a Tromjegan folyó partjáról származó adatközlőtől.

1. táblázat. A tremjugani szövegek terjedelme¹

Kód	Cím/műfaj	Oldalszám a kéziratban	Sorok száma	Szavak száma	Karakterek száma
Trj1	Medvekeltő ének I.	1–6.	103	209	1346
Trj2	Medvekeltő ének II.	7–15.	154	416	2602
Trj3	Medveünnepi ének	16–32.	284	525	3328
Trj4	Hősének	33–69.	646	1322	8239
Trj5	Esküszövegek, imádságok	70–73.	36	143	871
Trj6	Találós kérdések	73–79.	25 db.	223	1443
Összesen:				2838	17.829

¹ A szövegek kódjai (Trj1, Trj2, ... Vj1, Vj2... stb.) azt szolgálják, hogy segítségükkel pontosan tudjak hivatkozni az egyes szövegrészletekre a szójegyzékben és a kommentárookban.

Karjalainen 1900 nyarán, júniustól szeptemberig dolgozott a Vaszjugan mentén. Egy terjedelmes, prózában elmondott hőséneket (hősmesét) jegyzett fel, egy légyölő galóca hatása alatt született éneket és hét rövidebb énekszöveget.

2. táblázat. A vaszjugani szövegek terjedelme

Kód	Cím/műfaj	Oldalszám a kéziratban	Sorok száma	Szavak száma	Karakterek száma
Vj1	Hősének prózában	1–50.	1017	4929	31.655
Vj2	Légyölő galóca ének	51–70.	379	1558	9344
Vj3	Egyéni ének I.	71–72.	35	335	2068
Vj4	Egyéni ének II.	72–73.	30		
Vj5	Egyéni ének III.	74–75.	29		
Vj6	Bölcsődal	75–76.	22		
Vj7	Egyéni ének IV.	76.	6		
Vj8	Medveének gyermekeknek	77–78.	27	355	2150
Vj9	Hősének eleje	79–82.	57		
Összesen:		82	1602	7177	45.217

A likriszovói gyűjtés 1901 tavaszán történt, amikor Karjalainen Szurgutból lovasszánon elutazott a szurguti járás keleti határára. Adatközlőjét innen Szurgutba is magával vitte. Lehetséges, hogy az énekszövegeket ekkor vetette papírra.

3. táblázat. A likriszovói szövegek terjedelme

Kód	Cím/műfaj	Oldalszám a kéziratban	Sorok száma	Szavak száma	Karakterek száma
Likr1	Medveének	1–2.	22	302	1919
Likr2	Vadász dal	2–3.	15		
Likr3	Vadász dal	3–4.	14		
Likr4	Ének tűzanyához	4–5.	19		
Likr5	Daruének	5–7.	21		
Összesen:		7	91	302	1919

A kézirat teljes terjedelme: 10.317 szó, 64.965 karakter szóközzel

A szövegközlés célja, hogy hozzáférhetővé és kutathatóvá tegyen egy 120 éves kézireggyűttest, mely páratlan a maga nemében: ez a legkorábbi keleti hanti szövegegyűttes. A likriszovói nyelvvaltozatot egyedül ezek a szövegek képviselik. A vaszjugani nyelvjárás is kihalt mára, a tremjugani pedig jelentősen megváltozott. Karjalainen nemcsak nyelvészeti, hanem folklorisztikai szempontból is értékes anyagot gyűjtött. Hőséneket keleti hanti területen

csak ő jegyzett föl, légyölő galóca hatása alatt született éneket pedig sehol máshol nem rögzítettek. A kézirat egyéb részei alkalmasak a szájhagyományozódás és a motívumvándorlás vizsgálatára. Éppen ezért a sajtó alá rendezésnek és a szöveganyag majdani kiadásának nemcsak az a célja, hogy osztjakológiai ismereteinket gyarapítsa, hanem az is, hogy sokféle nyelvészeti, folklorisztikai és mitológiai kutatás alapanyagául szolgálhasson – legyen szó akár leíró, összehasonlító vagy tipológiai megközelítésről.

II. fejezet

A feldolgozás módszerei, a források feltárása és felhasználása

II/1. A kézirat jellege, a sajtó alá rendezés technikai kérdései

Az eredeti kézirat hanti nyelvű, melyben a gyűjtő igyekezett a legpontosabban jelölni az egyes nyelvjárások fonetikai sajátosságait. A szövegek mellett nincs fordítás, csupán lapszéli jegyzetek segítik helyenként az értelmezést. Az átíráshoz, a fordításhoz és az értelmezéshez a kulcsot mégis maga Karjalainen adta. Hangtörténeti kutatásai, poszthumusz kiadású szótára és grammatikai feljegyzései, valamint az obi-ugor hitvilágot bemutató monográfiájában felhalmozott információk – ezek voltak azok az elsődleges források, melyek folyamatosan rendelkezésre álltak a sajtó alá rendezés során.

Karjalainen hagyatékának gondozói, Y. H. Toivonen és Vértes Edit kiadványaikban többnyire megőrizték a fonetikus írásmódot. Most viszont a szövegek majdani kiadójával, a Finnugor Társasággal egyetértésben úgy döntöttünk, hogy a nyomtatott változatban fonematikus átírásban jelennek meg a szövegek, az eredeti kéziratot pedig a Társaság majd elektronikusan hozzáférhetővé teszi. A sajtó alá rendezés során mindvégig az volt a célom, hogy megkönnyítsem az utánam jövők munkáját. Olvasható, könnyebben befogadható példaanyagot szeretnék a nyelvészek és folkloristák rendelkezésére bocsátani, mely bőséges szakirodalmi utalásokkal segíti a további kutatást. Arra törekedtem, hogy kiadvány használóit megkíméljem attól a sok vargabetűtől és fárasztó aprómunkától, mely az én utamat tarkította a közel két évtizedig tartó feldolgozás során. Azoknak a kutatóknak pedig, akiket kifejezetten Karjalainen lejegyzési módja érdekel, rendelkezésükre áll majd az eredeti kézirat.

A szövegek fonematikus átírása magán viseli mindazt a tudást, mely az elmúlt évtizedekben felhalmozódott a hanti nyelvjárások fonémarendszereiről. Ennek első állomása Karjalainen magánhangzótörténeti disszertációja volt (1905). Ezt a kutatást folytatta Wolfgang Steinitz (*Geschichte des ostjakischen Vokalismus* 1950, *Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus* 1980), Honti László (*Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe* 1982, *Chrestomathia Ostiacica* 1984, *Az obi-ugor konzonzantizmus története* 1999) és N. I. Tereškin (*Очерки диалектов хантыйского языка. Ваховский диалект* 1961, *Словарь восточнохантыйских диалектов* 1981). A hanti nyelvjárások fonematikus írásmódja tekintetében W. Steinitz nyelvjárási és etimológiai szótára (*Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache* Berlin 1966–1993, DEWOS) az irányadó. Az általam kialakított átírási rendszer a fenti műveken alapul, de némileg el is tér tőlük. A DEWOS írásmódjával ellentétben inkább követtem Karjalainen gyakorlatát, aki – mivel a vizsgált nyelvjárásokban érvényesül a magánhangzóharmónia – következetesen jelölte a veláris redukált hangokat a többedik szótagban is. Hasonlóképpen Karjalainen nyomán, valamint saját tereptapasztalataim alapján megkülönböztetem a Vj rövid palatális labiálisokat (ö, ü), melyek a DEWOS-ban egybeesnek. Szintén ö, ü karaktereket használok a Trj adatoknál a DEWOS-ban látható, egy nyílásfokkal nyíltabb ejtésre utaló ǫ, ǔ betűjelek helyett. A Likr laterális spiráns

ejtését Honti Lászlóval egyetértve én is beszédhibának tartom, ezért Karjalainen és a DEWOS ʒ jelét nem veszem át, hanem a szurguti nyelvjárásra jellemző ʌ jelet használom.

II/2. A szöveggondozás elvei

Az átírás nemcsak a fonetikus lejegyzés fonematikussá alakítását jelenti. Karjalainen többféle jellel igyekezett visszaadni a kiejtés minden árnyalatát. A feldolgozáskor én az etimologikus helyesírást követtem, azaz feltüntettem a feltételezett, eredeti szóalakot. Az írásképbem úgy különítettem el a lejegyző és a feldolgozó szerepét, hogy minden változtatást (kivéve a fonematikus átírást és a lejjebb tárgyalandó, figyelmetlenségből adódó íráshibákat) kapcsos zárójelbe [] tettem.

a) A fonotaktikai jelölések átírása

A mássalhangzó kiesését Karjalainen a vaszjugani feljegyzésekben kétféleképpen jelöli. Ha a mássalhangzókapcsolat második tagja esik ki, akkor ezt az előző mássalhangzó mellett vagy alatt egy (v betűhöz hasonló) lefelé mutató ékkel jelöli. Annak érdekében, hogy az olvasónak megkönnyítsem a szöveg értelmezését, a kieső mássalhangzót én kapcsos zárójelben feltüntettem. Az alsó indexben lévő v ezen kívül zöngétlenedést is jelölhet, ezt a transzkripcióban jelöletlenül elhagyom – ahogyan minden más olyan fonetikai jelet is, melynek nincs fonematikus értéke.

A kéziratban: *torêṃ jəṣəmnə ārəy tuntay maḥ_v tuntay min_v ḥula pār_vkāl*

Az átírásban: *torêṃ jəṣəmnə ārəy tuntay maḥ[t] tuntay min[t] ḥula pār[t]kāl*

'isten atyám éneket hozni mesét hozni minket együvé parancsolt' (Vj1/287–289)

Ha a kieső szóvégi mássalhangzó előtt magánhangzó van, a mássalhangzó hiányát Karjalainen a felső indexben egy kis c-hez hasonló jellel jelöli. Ez bizonyos esetben hehezet is lehet, vagy gégezárhang, vagy a követő szó első mássalhangzójának a geminálódása.

A kéziratban: *karmanoṣ nu^c wəsim juṣ_v kolêṃ sa^c pötj wăy möyər*

Az átírásban: *karmanoṣ nu[k] wəsim juṣ[k] kolêṃ sa[t] pötj wăy möyər*

'zsebemből kivettem szellem háromszáz pudos vas bunkóját' (Vj1/424–426).

A Trj feljegyzésekben Karjalainen a mássalhangzókieesést minden esetben felső indexbe tett c-vel jelöli.

A kéziratban: *moṣlê^c küñ^cpi mo^ckuj ḥöyâs*

Az átírásban: *moṣlê[η] küñ[č]pi mo[k]kuj ḥöyâs*

'hajlott körmű kölyök hím coboly' (Trj4/118–119)

Az etimologizáló helyesírásnak megfelelően a prozódiai okokból kiesett magánhangzókat is pótolom kapcsos zárójelben. Az énekekben a szóvégi magánhangzó kiesik, ha a következő szó magánhangzóval kezdődik, például: *kān ik[i] arəy* 'fejedelem éneke' *məḥn[ə] imaj* 'mi leültünk' (Trj4). A többedik szótagbeli, prozódiai okból kiesett (redukált) magánhangzókat is pótolom, pl. Trj *ən[ə]ṭ* 'nagy', Vj *jəw[ə]t* 'hét'.

Ha a szóvégi mássalhangzó hasonulna a következő szó kezdő mássalhangzójához, akkor is az etimológiai alapú helyesírást követem: Trj *kāntê^c ko* 'hanti férfi' ejtése: *kāntêk ko*, írása: *kāntê[γ] ko*.

Karjalainen a legritkább esetben használt központosási jelet (pont, vessző). Annak érdekében, hogy a mondatokat könnyebb legyen elválasztani és értelmezni, a mondatok végére

[]-ben kiteszem a pontot. Néhány esetben Karjalainen a mondat végét gondolatjellel (–) jelölte. Ilyenkor a gondolatjel helyére kiteszem a pontot, zárójel nélkül. Azokban az esetekben, amikor az értelmezés szempontjából fontosak a vesszők (pl. tagmondatokat választanak el), kiteszem őket kapcsos zárójelben, de igyekszem nem terhelni túlságosan az írásképet a zárójelekkel. A párbeszédeknel a hiányzó idézőjeleket is kiteszem kapcsos zárójelben, szintén az értelmezés megkönnyítése érdekében.

Karjalainen egyes szavakat és kifejezéseket aláhúzott, feltehetőleg azokat, amelyekhez külön magyarázatra volt szüksége. A széljegyzetek részben ilyen aláhúzott szövegrészek mellé kerülnek, de vannak magyarázat nélküli aláhúzott részek is. Ezek valami más okból lehetnek fontosak a számára, vagy pedig nem kapott magyarázatot a szóalakra. Az aláhúzásokat nem vettem át a szövegkiadásba, de az eredeti kéziratban megtalálhatók.

A gyakran előforduló kifejezéseket Karjalainen bizonyos helyeken nem írta ki, hanem a szavak kezdőbetűjével jelölte őket. Ezeket én – szintén annak érdekében, hogy megkönnyítsem a felhasználó dolgát – kapcsos zárójelben kiírtam, például:

jäwt äräy j. m. s. k.
jäw[ə]t äräy j[əwət] m[ant'] s[äyêw] k[öl]
 'hét ének hét mese dallamú szó' (Vj1/92).

Az énekes műfajok szövegeiben azokban az esetekben, amikor egy hosszabb szó (általában az ige) utolsó szótagjai átkerülnek a következő sorba, Karjalainen a sormetszetet függőleges vonallal jelezte. Ezeket meghagytam a szövegkiadásban. pl. *är kändä mäηnə wärən/taï* 'sok hímzést mi készítünk' (Trj4/95–96).

b) Karjalainen széljegyzetei

A szövegek egy részéhez Karjalainen – feltehetőleg az ellenőrzési fázisban – finn és orosz nyelvű magyarázatokat fűzött, melyeket a viszonylag széles margóra írt. A legtöbb esetben a magyarázat vagy a fordítás egy-egy aláhúzott szó vagy szókapcsolat mellé került. A munka menetét úgy képzelem el, hogy Karjalainen a letisztázott változatban aláhúzta azokat a kifejezéseket, melyeket nem értett, és ezeket megkérdezte a nyelvmesterétől. Az esetek többségében az adatközlő magyarázatát rögtön finnre fordította. Előfordult, hogy a hallott orosz szót írta le. Több esetben vegyes, finn-orosz mondatokat írt, például:

выросъ samanlaiseksi 'ugyanolyannak nőtt fel' (Vj1/580–581)
hirven askelin – долъзуи шагъ 'jávorszarvas léptekkel – hosszú lépés' (Vj1/379)
miten heidän kanssaan будешь обходиться 'hogyan fogsz velük boldogulni' (Vj1/142)

A 19. század végére elavult, csak az éneknyelvben előforduló szavak, kifejezések, fonetikai változatok mellé Karjalainen odaírta: *ei nyk.* (talán *ei nykykieltä* 'nem mai nyelv'). Nyilvánvalóan ezek is az adatközlőtől származó információk. Bizonyos esetekben az adatközlő megadja a beszélt nyelvben használatos szóalakot is, bizonyos kifejezések mellett pedig a *nyk.* 'mai nyelv' megjegyzés szerepel.

Néhány hasonlat átvitt értelmű jelentését is elárulták az adatközlők, ezek sokat segítenek az énekek értelmezésében, például a következők:

ikäänkuin puuhalko omalla lihallani (ei ole apulaishaltioita) 'mint egy fahasáb saját testemmel (nincsenek segítő szellemek)' (Vj1/5)
tihäsyinen lehtikuusen kanto, sekin halkesi (s.o. hän oli luja mutta sittenkin hänet halkaisin) 'sűrű évgyűrűs vörösfenyő törzs, az is széhasadt (azaz ő erős volt, de mégis kettévágtam)' (Vj1/448–449)

äsken syntyneen lapsen itku (jää ritisee) 'újszülött gyermek sírása (a jég csikorog)' (Vj1/644)

A hosszú énekek végére az adatközlő feltehetően belefáradt az értelmezésbe. A kéziratban vannak olyan aláhúzott szavak is, melyek mellett nincs magyarázat. A következő szövegek vagy szövegrészek mellett csak elvétve fordul elő széljegyzet, vagy egyáltalán nincs: Vj1/38–50. lap, Vj2, 5–7, 9; Trj1, 3, 4/23–46. lap, Likr4–5.

A szövegkiadásban a széljegyzeteket lábjegyzetben közlöm, mellettük kapcsos zárójelben a szó szerinti fordításukat.

c) *Karjalainen íráshibái*

Jelen kiadványban kijavítom Karjalainennak azokat az íráshibáit, melyek egyértelműen figyelmetlenségből adódtak. Ezeket a javításaimat nem jelölöm külön. Nem akarom ezzel terhelni a hanti szöveget, és a kommentárok számát sem akarom ezzel növelni. Minden külön kommentár nélkül javítom, ha hiányzik valamelyik *o*, *ö* hang középső nyelvtámasztásának a jelölése, ha elmarad a bilabiális réshang *u* alatti mellékjele, valamint azt is, amikor veláris hangrendű szóban a többedik szótagban elmarad a magánhangzó velaritásának (*â*, *î*) jelölése.

A hagyatékkiadónak mindig számolnia kell azzal, hogy ha a szerző saját maga rendezte volna sajtó alá a gyűjtését, bizonyára változtatott volna a jelölési módon – egységesebbé, következetesebbé tette volna, vagy új jeleket alkalmazott volna. Jelen kéziratcsomóban a találós kérdések (Trj6) két változatban szerepelnek. A B változat, mely eltér a többi Trj szöveg transzkripciójától, másfajta karaktereket és sokkal kevesebb mellékjelet tartalmaz. Ebből arra következtethetünk, hogy Karjalainen sem tartotta megváltoztathatatlannak a saját jelölési rendszerét, hanem újabakkal kísérletezett.

d) *Fordítás, értelmezés, magyarázatok*

A szövegek közléskor soronként fordítom a hanti szöveget. A sor- és szószerinti fordításban az eredeti nyelv szórendjét és mondat szerkezetét próbálom visszaadni annak érdekében, hogy a felhasználó az eredeti szöveg minden szavát azonosítani tudja. Ez sok esetben érthetetlen vagy nehezen értelmezhető mondatokat eredményez. Egy rövid példa:

<i>jāy_olam wər jəm ālāḥ</i>	Íjam dolga jó vég
<i>mānə wərəntəli wəle[,]</i>	általam készítettik bizony,
<i>ḥulāḥ wər jəm ālāḥ</i>	nyilas dolog jó vég
<i>mānə wərəntəli wəle[,]</i>	általam készítettik bizony. (Trj3/98–105)

A fenti mondat értelem szerinti fordítása: 'Az íjam és a nyilaim rendbetételével foglalkozom.' Az értelem szerinti fordítást a kommentárok részeként közlöm, kivéve az 1017 soros Vj1 ének esetében, ahol a szabad fordítás külön fejezetet foglal el.

A mondatok többféleképpen értelmezhetők, s a legtöbb esetben én állapítom meg a mondathatárokat. Könnyen előfordulhat, hogy tévedek, ezért a kommentárokból igyekszem óvatosan fogalmazni, s gyakran használom a *talán*, *feltehetőleg* kifejezéseket.

A kommentárokból nyelvi és tárgyi magyarázatokat fűzök a szövegekhez. A grammatikai és lexikai kérdések többségében sikerül megnyugtató megoldást kínálnom, máskor elismerem, hogy tanácstalan vagyok. A néprajzi és mitológiai magyarázatok fő forrása Karjalainennak és kortársainak a feljegyzései, valamint saját tereptapasztalataim. Utalok folklór párhuzamokra is akár a konkrét éneken belül, akár az obi-ugor folklór egészét tekintve. Jelzek esetleges íráshibákat – azokat, melyeket nem lehet automatikusan javítani.

III. fejezet

Az értekezés tudományos eredményei

III/1. Egyedülálló szöveganyag

Az értekezés legfontosabb tudományos eredménye maga a szövegközlés (2.3., 3.3., 4.3. fejezetek). A keleti hanti nyelvjárások nagyon nem bővülködnek forrásokban. Likriszovóban egyedül Karjalainen gyűjtött, ebből a nyelvjárási változathoz csak azt a szó- és szöveganyagot ismerjük, melyet ő jegyzett fel.

Vj nyelvjárású szövegek laikus gyűjtők lejegyzésében korábban két helyen láttak napvilágot Oroszországban ill. a Szovjetunióban (1890, 1966–1976). Ezeket Honti László tette hozzáférhetővé a Nyelvtudományi Közleményekben (*Vaszjugáni osztják szövegek* 1982, *Vaszjugáni osztják mese* 1984). Viszont a 19/20. század fordulóján hivatásos nyelvész által feljegyzett, folklorisztikai szempontból is jelentős, terjedelmes szöveganyag most kerül először közlésre.

A Likr és Vj szövegek értékét növeli, hogy a gyűjtést nem lehet folytatni. Likriszovo nevű település ma már nem létezik, a vaszjugani hantik pedig napjainkra nyelvet váltottak, eloroszosodtak.

A Trj szöveganyag jelentősége szintén a régiségében rejlik. Szurguti hanti nyelvjárású szövegeket (egyetlen, 1959-es megjelenésű ábécéskönyvön kívül) csak a 20. század harmadik harmadától kezdve ismerünk. Ezeket Honti László gyűjtötte és közölte a Nyelvtudományi Közleményekben (*Tromagani osztják szövegek* 1978, Honti–Rusvai: *Pimi osztják szövegek* 1977). A helyi erőket is mozgósító gyűjtés és publikálás az 1990-es években indult meg (Csepregi: *Szurguti osztják chrestomathia* 1998, *Szurguti hanti folklór szövegek* 2011, valamint l. még az A. Sz. Peszikova által gondozott oroszországi kiadványokat). Karjalainen százhusz évig lappangó kéziratának a kiadása közelebb visz bennünket a szurguti hanti nyelvjárás grammatikájának és a benne végbement változásoknak a megismeréséhez.

Az értekezés bevezető részében részletesen ismertetem a keleti hanti nyelvjárások kutatásának történetét (1.2.) és Karjalainen kutatóútját (1.3., 1.4.). A most közölt szöveganyag tudománytörténeti jelentősége az ezen fejezetekben felsorolt tények fényében válik még nyilvánvalóbbá.

III/2. A szövegközlés grammatikai hozadéka

Az értekezésben külön fejezeteket szenteltem a Trj és a Vj nyelvjárás grammatikájának (2.2., 3.2.), valamint a Likr nyelvváltozat grammatikai sajátosságainak (4.2.). Végig szem előtt tartottam, hogy a további kutatásra alkalmas anyagot közöljek, így a nyelvtani összefoglalókban közel kétszáz glosszázott példamondat is található.

III/2.1. Tremjugan

Mivel a tremjugani, s ennek mai változata, a tromagani nyelvjárás mára már viszonylag jól ismert az osztjakológusok előtt, az értekezésben azokra a grammatikai jelenségekre összpontosítottam, melyek a konkrét szövegekből kimutathatók, és hozzátesznek valamit eddigi tudásunkhoz. Ebből két témát szeretnék kiemelni: az éneknyelv sajátosságait és az állítmányi szerepű participiumok szerepét.

Az énekek nyelvében megfigyelhető egyfajta analitikus szerkesztésmód. Az énekes nem használ többes számú főneveket, hanem a többesszám jelét az *ár* 'sok' határozatlan számnév helyettesíti. A grammatikai viszonyokat a toldalékolás helyett önálló lexémákkal fejezi ki az

énekes – vagy még azzal sem, hanem a hallgatóra bízva, hogy kapcsolatot találjon a látszólag összefüggéstelen szavak, szószerkezetek között. A határozórag sokszor elmarad. Helyhatározó rag (LOC, LAT) különösen olyankor marad el, amikor már maga a szótó is valamilyen lokális jelentéssel bír. Ilyenre akad példa a találós kérdésekben is, mely szintén kötött szövegű folklór műfaj (1):

- (1) *jűŋkəλ oʏotʃi wăt pirŋi. kűr-pəŋ-λ-əm.*
 kidőlt fatörzs felszín öt vadkacsa láb-ujj-PL-1SG
 'Kidőlt fatörzsön öt réce. Lábujjaim'. (Trj6/8)

Intranszítív igék, melyeknek a bővítményei a beszélt nyelvben hol? hová? kérdésre válaszoló határozók lennének, az éneknyelvben gyakran tranzitív igeiként jelennek meg. Így nem határozói, hanem tárgyi bővítményük lesz. Sőt, mivel az igei állítmányok rendszerint passzív ragozásúak, az eredetileg határozói bővítmény a mondat grammatikai alanya lesz (2):

- (2) *ört-əŋ wáč məŋ-nə ɟmλ-i.*
 hős-ADJ város mi-LOC leül-PST.PASS.3SG
 'Hős lakta város[ban] mi leültünk/letelepedtünk.' (Trj4/3–4)

A (2) mondat arra is jó példa, hogyan kerül el az énekes az igei személyragok váltogatását. Passzív ragozásban az ige majdnem mindig 3SG személyű, már-már megkövesült az alakja. A cselekvőt a LOC ragos személynévmás fejezi ki, melyet minden esetben ki kell tenni. A cselekvő személyét tehát nem az igei személyrag fejezi ki, hanem a kötelezően kitett személynévmás. Az is figyelemre méltó, hogy az énekekben az aktív szerkezetű mondatokban is mindig szerepel a személynévmási alany. Ez sem jellemző a beszélt nyelvre.

A mondatokat összekötő utaló- és kötőszók is hiányoznak mind a mitikus énekekből, mind a találós kérdésekből. A metaforákban gyakran semmi sem utal arra, hogy mi a hasonlított és mi a hasonlító – két vagy több kép csak egyszerűen egymás mellé van helyezve. A hallgatónak kell kitalálnia, hogy milyen viszonyban vannak egymással a jelöletlenül felsorolt szótövek. A (3) mondatot akár találós kérdésként is meg lehetne fogalmazni:

- (3) *soʏo nárəŋ wət' pənə məŋ-nə wərəntə-λ-i,*
 tokhal háti_vért keskeny incérna mi-LOC készít-PRS-PASS.3SG
čuy ok-kəŋ ár kənčə məŋ-nə wərəntə-λ-i. (Trj4/90–96)
 hegyes fej-ADJ sok hímzés mi-LOC készít-PRS-PASS.3SG

Mindaddig, amíg a megfejtő számára nem válik nyilvánvalóvá, hogy a tokhal háti vértje az alakja miatt került a mondatba (és nem például az anyaga miatt, melyből akár gombot is lehetne készíteni vagy enyvet főzni), a mondat értelme homályban marad. Egy lehetséges fordítás 'Keskeny incérna[val] tokhal háti vértjé[hez hasonló mintákat] készítünk, csúcsos fejű hímzéseket készítünk.' Az Ob-vidéki, különböző halfajtákat jó ismerő hallgató szeme előtt rögtön megjelenik a tokhal hátán húzódó, ék alakú porcogósor, így számára könnyebb a megfejtés.

Karjalainen grammatikai feljegyzéseiből tudjuk, hogy a 20. század elején a Trj nyelvjárásnak gazdag igeragozási rendszere volt – gazdagabb, mint amit a mai szurguti területen tapasztalunk. Az igék ma is használatosak három számban (SG, DU, PL), három személyben (1., 2., 3.), alanyi, tárgyias és passzív ragozásban. A tárgyias ragozás személyragjai utalnak a tárgy számára is. A 20. század elején két múlt időt használtak (-s jeleset és jeltelent), ma a jelölt jelen idővel szemben csak a jeltelen múlt idő áll. Száz évvel ezelőtt a felszólító módú igéknek teljes volt a

ragozása, és a passzív igéknek is volt felszólító módú alakja. Ebből mára a 2. személyű felszólítás képessége maradt meg.

A most közölt szövegekben nem találunk példát minden olyan igealakra, melyek Karjalainen grammatikai feljegyzéseiben szerepelnek. Egyáltalán nem fordul elő *-s* jeles múlt idő. Ennek oka feltehetőleg a műfaj sajátosságaival függ össze. Az énekekben azonban a jelölt jelen idejű és a jeltelen múlt idejű ragozott igealakok mellett használatosak az állítmányi szerepű, személyragozott participiumok is. Ezeknek a vizsgálata közelebb visz bennünket egy olyan jelenség leírásához, mely régóta foglalkoztatja a obi-ugristákat, s mely jelenség mentén világosan elkülöníthetők egymástól az egyes hanti nyelvjárások.

Az állítmányi szerepű participium az északi hantiban (és az északi manysiban) grammatizálódott a közvetett információt jelölő cselekvés kifejezésére, azaz az igeragozásban van egy evidenciális paradigma. A keleti nyelvjárásokat két részre lehet osztani: a VVj nyelvjárásokban egyáltalán nem fordul elő participium állítmányi helyzetben. Ezt az ismeretünket megerősítik a most közölt Vj szövegek is. A szurguti nyelvjárásban viszont az a helyzet, hogy a beszélt nyelvben nem, csak az éneknyelvben lehet találkozni melléknévi igenevekkel állítmányi helyzetben. Az újabb gyűjtésű énekekből az derül ki, hogy a participiumoknak állítmányi helyzetben nincs a ragozott igtől eltérő grammatikai szerepük, csak a változatosság, a stílus élénkítése kedvéért használják őket.

Az eddigi ismereteink alapján két lehetséges grammatizálódási ösvénnyel számolhattunk a hanti evidenciális kialakulásával kapcsolatban (l. részletesebben Csepregi 2014, *Evidentiality in dialects of Khanty*. *Linguistica Uralica* 50/3):

a/ Az igenévi eredetű verbum finitumok először az éneknyelvben jelentek meg, evidenciális jelentés nélkül, csupán stíluseszközként. Onnan kerültek át az északi hanti és manysi beszélt nyelvbe evidenciális jelentésben. A folyamatot erősíthette az, hogy a két északi obi-ugor nyelvvel kapcsolatban lévő komi nyelv is használ evidenciális módot. A keleti hanti énekekben – a beszélt nyelvtől eltérő nyelvi rendszer sajátóságaként – megőrződtek az állítmányi helyzetű igenevek, továbbra is csak stíluseszközként.

b/ Az evidenciális modalitás jelen volt a hanti (és manysi) nyelvjárásokban, az éneknyelvbe a beszélt nyelvből került bele. A keleti hanti beszélt nyelvből kiveszett az evidenciális grammatikai kategória. Az állítmányi helyzetű igenevek csak az éneknyelvben őrződtek meg, egyéb archaizmusokkal együtt.

A most közölt szövegek nem adnak egyértelmű választ a kérdésre, de valamivel közelebb visznek bennünket a megoldáshoz. A 646 soros Trj4 hősénekekben bőven vannak aktív és passzív ragozású véges igék, valamint személyjelölővel ellátott, *-t-* képzős folyamatos és *-m-* képzős befejezett melléknévi igenevek is előfordulnak állítmányi helyzetben. Ezeknek egy része úgy tűnik, valóban csak a morfológiai alakok sokszínűségét hivatott illusztrálni (4):

- (4) [Λəγ] *mok-kuj nõγâs mãntem wjγâtâ-t-ja*.
 ők kölyök-hím coboly én.DAT lerak-PTC.PST-3PL
 'Hím cobolykölyköt ajándékoznak nekem.' (Trj4/119–121)

Bizonyos esetekben az állítmányi szerepű melléknévi igenévnek lehet olyan mellékjelentést tulajdonítani, mely a közvetett információszerzésre utal (5):

- (5) *âr pãγ-nə kos kãłəη jλâ sũηo-m-ja*.
 sok fiú-LOC húsz rénökök le üt-PTC.PST-3PL
 '[Úgy hírlík], a fiúk a húsz rénökröt letaglózták.' (Trj4/615, 617, 620)

A leggyakrabban azonban az énekes a relatív időjelölésre használja az igenévi állítmányokat. A befejezett melléknévi igeneveket olyankor, amikor a korábbi cselekvés eredménnyel járt, a

folyamatos melléknévi igeneveket pedig az egymást közvetlenül követő cselekvések jelölésére használja. Ezek hosszú, akár több tíz soron keresztül folytatódó mondatokban fejeződnek ki. A következő példamondatban (6) az egyszerűség kedvéért kihagyom a bonyolult jelzős szerkezeteket, csak az állítmányokat sorolom fel. Az első állítmányok igető-PTC.PRS-3SG szerkezetűek, az utolsó pedig passzív igealak (igető-PRS-PASS.3SG)². A mondat váza:

- (6) Az asszony (*imi-nə*) a húst belevágja az üstbe (*námən sä̃y_oər-t-á*) vízbe teszi (*mǎ_l-t-a*) az üstöt felakasztja (*námən jỹt-t-a*) majd leveszi a tűzről (*utən wə_l-i*) (Trj4/283–301).

A százhusz éves Trj4 hősének tanúsága szerint a több cselekvést kifejező összetett mondatoknak csak az utolsó állítmánya verbum finitum, az előtte lévő tagmondatok igenévi predikátumokat tartalmaznak. A mai beszélt nyelvben is hasonló a helyzet, azzal a különbséggel, hogy ezek az igenévi állítmányok nemcsak személyjelölő toldalékot kapnak, hanem valamilyen határozóragot vagy névutót is. Tehát itt is érvényesül az (1)–(3) mondatokban tapasztalt laza mondat szerkesztés. Az éneknyelvben határozóragok nélkül is ki lehet fejezni grammatikai viszonyokat. A morfológiai megformáltságnál fontosabb a variálhatóság szabadsága, mely által elérhető a helyes prozódia, egyeztetni lehet a dallamot a szövegsorral.

III/2.2 Vasjugan

Karjalainen grammatikai feljegyzéseinek megállapításait a Vj szövegekből vett példákkal lehet illusztrálni. Van néhány igealak, mely szerepel a feljegyzésekben, de nem fordul elő a szövegekben (pl. a *-kas/-käs* imperfectum historicum időjel), ennek oka a szövegek műfajában rejlik. Van viszont olyan igealak, mely nem szerepel a feljegyzésekben, ez gazdagítja eddigi ismereteinket. A passzívum 3SG személyragja imperfectumban a táblázat szerint *-si/-sj*, van is rá példa a szövegekben. Vannak azonban olyan példák is, melyekben a passzívumra utaló *-u*-hang is megjelenik, akár veláris hangrendű (7), akár palatális hangrendű (8) igetőhöz kapcsolódva:

- (7) *məy-nä mǎnnə tōy jum-us.*
föld-COM én.LOC oda temet-PASS.3SG.IMPF
'Földdel betemettem.' (Vj1/473–474)
- (8) *kät sĭk-kân mǎnnə tōy nuk jōr-us.*
két gombolyag-DU én.LOC oda fel köt-PASS.3SG.IMPF
'A két gombolyagot oda felkötöttem.' (Vj1/616)

A nyelvtani feljegyzésekben nincs dokumentálva az alábbi összetett igealak. A (9) mondatban NOM alakú, a (10) mondatban LOC raggal jelölt cselekvővel:

- (9) *ilə ti-ntə öy-əŋ lät, ilə ti-ntə pāk-əŋ lät (...)*
el születik-PTC.PRS lány-ADJ idő el születik-PTC.PRS fiú-ADJ idő
mǎ-tim jĭr jỹ-əm-am tǎyĭ il ǎl molĭkj tu-s-at.
én-magam áldozat akaszt-PTC.PST-1SG hely el PROH felejt hoz-?IMPF-OPT.3PL

² Megjegyzendő, hogy Karjalainen nagyon ritkán jelölte a mondatok végét. Végső soron én döntöttem el, hogy mi tartozik egy mondatba, amikor a szöveget értelmeztem.

'Az ezután születő leánynép, az ezután születő fiúnép el ne feledje, hol akasztottam fel az áldozati ajándékot.' (Vj1/622–623)

- (10) *koy ärəy ärəy-tə ku-nə koy mañt' mañt'-tə ku-nə*
 hosszú ének énekel-PTC.PRS férfi-LOC hosszú mese mesél-PTC.PRS férfi-LOC
mä jñt'-m-am wej-əŋ ńal jır il ül molkj-tu-s-at.
 én beszúr-PTC.PST-1SG nyél-ADJ nyíl áldozat el PROH felejt hoz-?IMPF-OPT.3PL
 'Hosszú éneket éneklő férfi, hosszú mesét mesélő férfi az általam beszúrt nyeles nyíl áldozatot el ne feledje.' (Vj1/658–660)

Az összetett igealak első tagjának (*molkj* 'emlékszik') csak a pusztá igetőve jelenik meg. A második tag (*tu-* 'hoz, visz') segédigeként viselkedik, melynek az a funkciója, hogy személyragokat vegyen fel. Problematikus az *-s-* elem szerepe. Nehéz múltidőjelként elemezni, de arra sem adnak a szótárak semmilyen fogódzót, hogy igeképzőnek tarthassuk. Éppen, mivel szakrális kontextusban fordul elő ez a kifejezés, feltételezhető, hogy archaikus, megőrzött régiség.

A hanti szintaxis kutatóit régóta izgatja az ún. „ergatív” szerkezetek kérdése³. Ez is olyan jelenség, melynek mentén elkülöníthetők egymástól a hanti nyelvjárások. Leggyakrabban a VVj nyelvjárásban fordul elő, a szurgutiban és az északiakban csak elvétve. A megfelelő Vj szerkezetek nem tekinthetők a klasszikus értelemben ergatívnak. Az ergatív típusú nyelvekben ugyanis az intranszitiv mondat alanya és a tranzitiv mondat tárgya áll azonos esetben, és hozzájuk igazodik a mondat állítmánya. Ez nem valósul meg a Vj nyelvjárásban, ugyanis ha a tárgy személyes névmás, akkor az accusativusban áll (11):

- (11) *torəm-nə məyat pärt-käl jəliysə-ntə-y.*
 isten-LOC mi.ACC parancsol-PRFH.3SG harcol-INF-TRA
 'Isten harcolni rendelt minket.' (Vj1/94–95)

Másrészt pedig, a tranzitiv mondat állítmánya nem a tárggyal, hanem a locativusragos cselekvővel egyezik számban és személyben (12):

- (12) *männə töl tayə-l-a jűy-ä töləy-l-əm.*
 én.LOC az hely-3SG-LAT ő-LAT mond-PRS-1SG
 'Én arra neki mondom.' (Vj1/852–853)

Amikor Karjalainen a Vj nyelvjárás nyelvtanához gyűjtött adatokat, többször megjegyezte, hogy adatközlője nem szívesen produkál passzív szerkezeteket, leginkább csak a 3. személyű alakokat használja. Saját kutatásaiban U-M. Kulonen (*The Passive in Ob-Ugrian* MSFOu. 203, 1989, *Über die ergativischen Konstruktionen im Ostjakischen* JSFOu. 83, 1991) arra az eredményre jutott, hogy amennyivel több ergatív szerkezet található a keleti hanti nyelvjárásokban, annyival kevesebb a passzív szerkezetek száma a nyugati nyelvjárásokéhoz képest. Az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy miközben a passzív ragozás használata háttérbe szorult, megmaradt az ágens kiemelésére alkalmas mód, a locativusrag használata, amellyel a beszélő az aktív mondatokban is él. A (13) mondatban két cselekvő van és egy tárgy. Mindkét cselekvő akciója fontos, mindkettő megkapja a kiemelő LOC ragot. A tárgy az első mozdulatnál még hangúlyos, ezt jelzi a tárgyas ragozású ige is. A második mozdulatnál a tárgy kevésbé fontos, ezért passzív ragozású az ige.

³ Az értekezésben részletesen bemutatom a korábbi irodalmat.

- (13) *imi-nə kɨnt män-ä nuk čüčə-tə, mə-s-tə,*
 asszony-LOC puttony én-LAT fel nyújt-PRF. SG<3SG ad-IMPF- SG<3SG
män-nə kayrəmtə-s-i.
 én.LOC elkap-IMPF-PASS.3SG
 'Az asszony a puttonyt nekem felnyújtotta, (ide) adta, én elkaptam.' (Vj1/133–137)

A szövegeket vizsgálva helyenként úgy tűnik, hogy az igenemek váltogatása a jól formált szöveg előfeltétele:

- (13) *torəm-nə pirt-i mänä säyməl-ta-tj,*
 isten-LOC parancsol-PRF.PASS.3SG én.DAT jósol-INF-EMPH
torəm-nə əntə pərt-kəl,
 isten-LOC NEG parancsol-PRFH.3SG
əntə tōŋ i-l-im,
 NEG PCL eszik-PRS- SG<1SG
mä tärəm ni-nə jl wart-l-uj-əm.
 én erős nő-LOC le taszít-PRS-PASS-1SG
 'Isten parancsolta, hogy jósoljak, ha nem parancsolta volna, nem enném [a gombát], erős nő letaszít(ana) engem.' (Vj2/11–13)

III/2.3. Likriszovo

A likriszovói szövegek csekély terjedelme nem engedi, hogy részletes nyelvtani leírást adjunk erről a nyelvváltozatról. Az viszont kiderül, hogy vokalizmusában a VVj nyelvjárásokkal mutat közös vonásokat. A labiális *ä* helyén illabiális *a* van (VVj, Likr *kat*, Trj *kåt*, VVj, Likr. *háλ* Trj *háλ* 'nyíl' stb.). Néhány szónak a vokalizmusa is azonos a VVj nyelvjárásokéval (VVj, Likr *ku*, Trj *ko* 'férfi', VVj, Likr *əntim*, Trj *əntem* 'nincs', VVj, Likr *wer-* Trj *wär* 'csinál'). A mássalhangzórendszere viszont a szurguti nyelvjáráshoz áll közelebb. Jelen vannak benne a labiális velárisok (*ko*, *ŋo*, *ɣo*), és a laterálisok is hasonló rendszert alkotnak (*λ*, *ł*, *l*). A *λ*, *ł* hangoknak a likriszovói adatközlő általi speciális ejtéséről és ennek a finnugor hangtörténeti gondolkodásra gyakorolt hatásáról korábban írtam (Csepregi 2011b, 2014, 1. az értekezés 4.1. fejezetében).

Alaktani szempontból a likriszovói nyelvváltozat majdnem azonos a szurgutival, azaz a Karjalainen által bemutatott Trj változattal. Az alábbiakban felsoroljuk azokat a morféákat, melyek előfordulnak szövegekben.

A névszói esetragok közül ezek a következők: LAT *-ä/-a*, LOC *-nə/-nə*, ABL *-i/-j*, INS-FIN *-ät/-at*, TRA *-ɣə*, ABE *-əɣ*. Nincs adat a TRA és ABE ragok magas hangrendű előfordulására, valamint a szurguti nyelvjárásból ismerő APR és COM-INSTR eset ragjai sem jelennek meg a kis terjedelmű szövegegyüttesben.

A számjelek közül csak a kettős szám van képviselve (DU *-ɣən*), többes számú alak nem fordul elő a szövegekben. A birtokos személyragok közül a 2SG (*-ən*) és a 2PL alak (*-jn*) jelenik meg. A személynévmási paradigmából két alak jelenik meg, a te.DAT (*nűjəti*) és a te-LOC (*nűj-nə*).

Az igeragozásból találunk példát a jelen idő jelére (*-λ*), jeltelen múlt idejű és *-s* jeles múlt idejű alakra. Az igei személyragok közül a következők fordulnak elő: alanyi ragozás 1SG (*-əm*), 2SG (*-ən/-ən*), 3sg (*0*), 1DU (*-əmən-əmən*), felszólító mód 2SG (*-ä*), passzív ragozás 3SG (*-i/-j*). A tárgyias ragozásban viszont VVj alakokkal találkozunk, egy tárgyra utaló 2SG *-jn* (vö. Szurg *-e*), két tárgyra utaló 1SG *-əɣλam* (vö. Szurg *-ɣλam*).

Az igenévi alakok megegyeznek a szurguti hanti alakokkal: PTC.PRS *-tə/-tâ*, PTC.PST *-(ə)m/-(â)m*, INF *-təyə*. Konverbum nem fordul elő a szövegekben. A melléknévi igenevek kaphatnak személyjelölőt (PTC.PST-2SG *-m-än*, PTC.PRS-3SG *-t-áa*) és határozóragot (PTC.PRS-LOC *tâ-nâ*).

Állítmányi tagadás egy helyen fordul elő: *əntim wăłəš* 'nem volt'. A tagadószó második szótagbeli *-i*-je szintén VVj sajátság (vö. Szurg *əntem*).

III/3. A szövegek közlési lexikai hozadéka

A szövegekben előforduló szavakat szójegyzékbe gyűjtöttem. A keleti nyelvjárások közötti jelentős hangtani különbségekre tekintettel célszerűnek láttam mindhárom nyelvjárás szavait külön-külön csoportosítani (2.4., 3.4., 4.5. fejezetek). Mivel a hanti nyelvjárás szótárak (Karjalainen–Toivonen 1948, Steinitz 1966–1993, Tereškin 1981) egymástól is különböző, bonyolult betűrendet alkalmaznak, a további kutatás megkönnyítése érdekében a szavak jelentése mellett megadtam szótárbeli leőhelyüket is (a rövidítésük: KT, D, T.). A szavak jelentésének vagy mondatbeli szerepének illusztrálására példákat hoztam a Karjalainen szövegekből.

A szövegekben számos olyan szó van, melyek nincsenek adatolva a szótárakban. Többféle eset lehetséges: a) a szavak egyáltalán nem szerepelnek a szótárakban; b) a szó valamelyik szótárban nem szerepel; c) a szó a szótárakban más fonetikai vagy képzett alakban fordul elő; d) a szó csak északi vagy déli nyelvjárásból van adatolva; e) a szó csak valamely másik keleti nyelvjárásból van adatolva. Az eredmény számszerűsítve a 4. táblázatban látható.

4. táblázat. A Trj és Vj szövegekben előforduló, szótárakban nem adatolt szavak száma

	Trj	Vj
Szócikkek száma összesen	623	949
a) a szó a három szótár (KT, D, T.) egyikében sincs adatolva	16	28
b) a három szótár valamelyikében nincs adatolva	4	20
c) a szó a szótárakban más fonetikai vagy képzett alakban fordul elő	6	16
d) a szótárakban a szó csak északi vagy déli nyelvjárásból van adatolva	9	13
e) a szótárakban a szó csak valamely másik keleti nyelvjárásból van adatolva	14	38
Új adatok összesen	49	115

A valódi lexikai újdonság az a) sorban van. Ezeknek a szavaknak a jelentését Karjalainen széljegyzeteiből vagy a szövegösszefüggésből lehet kikövetkeztetni, de érthető módon sok a kérdőjeles alak, mely további kutatásra vár.

A Likr szójegyzék 102 címszót tartalmaz. Közülük 60 szónak a Likr változata szerepel a KT szótárban, 42 szó csak más keleti nyelvjárásból van adatolva.

III/4. A szövegek közlési folklorisztikai hozadéka

Karjalainennak a keleti hanti területen feljegyzett, viszonylag kiterjedelmű (65 000 leütésnyi) szövegegyüttese igen változatos képet mutat a folklór műfajok szempontjából. Szinte minden műfajra találunk példát a szövegekben. Ez a sokféleség lehet a gyűjtő tudatos törekvésének eredménye, de létrejöhetett spontán módon is, az adatközlők ismereteitől és pillanatnyi hangulatától függően.

Az obi-ugor folklór műfajokat különböző szempontok alapján lehet csoportosítani. Elkülöníthetünk énekes és prózai műfajokat, beszélhetünk epikus, lírai és drámai formákról. Világosan elkülönülnek egymástól azok a műfajok, melyeket profán körülmények között lehet előadni, és azok, amelyeknek szakrális helyzetekben hangzanak el. Ezeknek az előadásához különféle tilalmak kapcsolódnak. Mindemellett tudjuk, hogy nincsenek tiszta formák. Sok az átfedés, keveredés – ahogy ez egy élő, állandóan változó és újraalakuló hagyományban megszokott.

Az alábbi táblázat az obi-ugor folklór műfajok rendszerét ábrázolja. Ha elhelyezzük benne az értekezésben közölt szövegek kódjait, szinte alig marad üres cella. A táblázatból az is kiderül, hogy a hagyatékban nagyobb számban és terjedelemben vannak jelen a szakrális tartalmú szövegek, mint a profán tartalmúak. Lehetséges, hogy Karjalainen kifejezetten ezeket a műfajokat kereste. Az is nyilvánvaló, hogy adatközlői nemcsak a lexikai és grammatikai információk átadásában voltak tehetségesek, hanem a folklór hagyománynak is birtokában voltak.

5. táblázat A Karjalainen által feljegyzett szövegek műfaj szerinti besorolása

(kurzív szedéssel a műfaj Trj vagy Vj nyelvjárású neve, kurzív félkövérrel a szövegek kódjai)

Formai felosztás	Tartalmi felosztás	
	profán műfajok	szakrális műfajok
énekes műfajok	egyéni ének (<i>arəy</i>): Vj3, Vj4, Vj5, Vj7 bölcsődal: Vj6 gyermekdal: Vj8	Medveünnepi énekek medveének (<i>pupj arəy</i>): Trj1, Trj2, Likr1
		istenidéző ének (<i>laŋəlatəp</i>): Trj3, Likr4
		állatének (<i>wəjəy arəy</i>): Likr5
		hősenek (<i>tərnəy arəy</i>): Trj4, Vj9
		sámánszertartás énekei: sámánének (<i>Trj tərətə arəy, Vj joləmnəy</i>), légyölő galócás ének (<i>paŋkləmnəy</i>) Vj2
vegyes	énekes mese (–)	
prózai műfajok	mese (<i>mənt</i>), monda (<i>jis jəsəy</i>) (–)	hősmese (<i>tərnəy mənt</i>): Vj1
	találós kérdés (<i>muəkj</i>): Trj6 , mondóka (–)	áldozati ima (<i>muə</i>), eskü (<i>noattə</i> <i>köə</i>): Trj5
drámai műfaj	medveünnepi színjáték: Likr2, Likr3	

III/4.1. A medvekultusszal kapcsolatos műfajok

Karjalainennak sikerült mindhárom nyelvjáróterületen gyűjtenie a medvekultuszhoz kapcsolódó szövegeket. A medveünnepen reggelenként elhangzó medvekeltő éneket két változatban jegyezte föl (Trj1, Trj2). A likriszovói anyag első éneke (Likr1) szintén a medvét szólítja meg. Ebben az énekes tudatja a medvével, hogyan került a medveünnepi házba, és mi fog történni vele. Ennek az éneknek a műfaja az adatközlő szerint *λῆηοῶλιπ*, azaz ugyanaz, mint a Trj3 éneké. A Trj3 ének főhőse egy istenség, *kån iki*, aki a medveünnep résztvevőit bevezeti a vadászat és a kereskedés tudományába. A szövegegyüttesben van egy másik istenséghez, Tűz anyához (*nāj aņki*), szóló ének is, mely szintén a medveünnepi repertoár része (Likr4). Az állaténekeket a daru éneke képviseli (Likr5).

Tulajdonképpen színjátékokat Karjalainen nem jegyzett föl, bár látott ilyeneket, amikor egy alkalommal ellátogatott egy medveünnepre Szurgut közelében (2.1.). Olyan szövegeket viszont megörökített, melyek a dramatikus jeleneteket helyettesítik. Mitológiai tárgyú monográfiájában így ír erről: „Az Ob partján élő keleti osztjakoknál, amennyiben a rendelkezésre álló információ alapján dönteni lehet, a medveénekeken kívül az egyedüli előadások a rövid, egészen egyszerű tartalmú énektöredékek, melyeket testmozgással, elsősorban a fej és a kezek mozdulataival kísérek” (JugrUsk 534).⁴ Ilyen, feltehetőleg testmozgással kísért ének a Likr2 és Likr3, mindkettő a sikertelen vadászatról szól.

A rövid prózai szövegek között szerepel egy medveeskü (Trj5/1–4). Ez nem a medveünnepi repertoár része, de kapcsolódik a medvekultuszhoz, amennyiben számol azzal, hogy a medve képes megbüntetni az embert, ha például nem mond igazat.

III/4.2. Hősepika

Hősepikát (hőséneket és hősmesét) a medveünnepen kívül egyéb közösségi ünnepek során is előadhattak. Ezeken az – esetenként több napig tartó – nemzeti vagy szezonális áldozatbemutató alkalmakon a hosszú mitikus énekek és mesék elmondása jelentette az éjszakai időtöltést. Ezeket ugyanis nappal nem volt szabad előadniuk, hogy meg ne zavarják az isteneket, akik az emberekkel ellentétes rendben élnek: nappal alszanak és éjszaka vannak ébren.

A most közölt, hősepikához tartozó három szöveg (Trj4, Vj1, Vj9) jelentőségét az adja, hogy keleti hanti területen még sohasem adtak ki ilyen műfajú anyagot. Lehetséges, hogy valahol lappanganak valamilyen hangrögzítő eszközzel készült felvételek, de ezeknek a leírására és megjelentetésére még nem került sor. Bár klasszikus hősénekeket ma már feltehetőleg nehéz lenne találni, a népi emlékezet őrzi a páncélban harcoló hősök emlékét. Ennek nyoma egy rövid mese az Agan folyó partjáról, melynek főhőse *Masaj iki* (Csepregi: Сказки и рассказы сургутских ханты. Ханты-Мансийск, 2015. 44–48). A Kis- és Nagy-Jugan vidékén pedig az orosz hódítók ellen harcoló Tónya vitéz körül alakult ki olyan epikus hagyomány, melybe jócskán keveredtek mitikus elemek is⁵.

Tudvalevőleg egyetlen nyelvjárásból (sőt egyetlen adatközlőtől) Reguly Antal gyűjtötte a legtöbb hőséneket, melyek utóbb négy kötetben jelentek meg (*Osztják hősénekek* 1944–1965). Ezeket és a Pápay József által gyűjtött egyéb északi hanti hősénekeket elemezte Demény István Pál (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 21–22, 1977–1978). Kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a hősénekek tipikus témái a feleségszerzés, a férjszerzés, a

⁴ Obinrantaisilla itäostjakeilla, mikäli saatavissa olevista tiedoista voidaan päättää, ovat karhulaulujen ohella, ainoita esitettäviä lyhyet, sisällöltään aivan yksinkertaiset laulunpätkät, joita säestetään ruumiin, etenkin pään ja käsien liikkeillä.

⁵ Erről forgatott filmet a 2010-es években Olga Kornyienko, melyet 2019 őszén Magyarországon is bemutattak.

vérbosszú, az idegen hősök támadásának visszaverése, valamint a hős fölnevelkedése (Demény 1977: 40). Ezért ez lesz a kiindulási alap a keleti hanti hősepika elemzésekor is.

A Trj4 szöveg, mely bár befejezetlen, beleillik a Demény-féle típusrendbe. Két hős (egy testvérpár) lánykérőbe érkezik. Az idősebb testvér elnyeri a város úrnőjének a kezét, aki újdonsült férjével és sógorával útra kel azoknak a városába. Megülik a lakodalmat. Itt félbeszakad a történet. Az adatközlő azt állította, hogy nem tudja a folytatást, csak azt, hogy lesz még egy háború. Az énekes a női főhős személyében mondja el a történetet. Ennek ellenére nem férjszerző, hanem feleségszerző típusról van szó, ugyanis a menyasszony az egész ének során passzív, nem alakítja az eseményeket, csak átéli.

A Vj1 szöveg prózában elmondott hősének, Karjalainen megfogalmazásában *laulun sanoilla puhuva* 'az ének szavaival beszélő'. Ez az, amit Munkácsi Bernát a következő módon fogalmaz meg: „XY fejedelemhősnek regeképpen elmondott (v. regekép közölt) hősi éneke” (VNGy II). Tartalma szerint ez a hősmese nem illik egyik típusba sem. Bár az ének végén, amikor a főhős bálványszellemmé válik, két istennő közé telepedik le, de az ének során nincs sem házassági, sem hadakozási szándéka. Többször elmondja, hogy nem tudja, miért küldték őt a harcba, nincs kiért, miért bosszút állnia. Bár kegyetlen – a legyőzött ellenfél szívéet kivágja és megeszi, skalpját a derékszíjába tűzi – de a végtisztességet megadja ellenfelének. Eltemeti, s a fejéhez odatűzi a kardját, arra csengőket akaszt. Más ellenfeivel békét köt, majd egy hatalmas vörösfenyő alatt közösen esküt tesznek arra, hogy nem támadják meg többé egymást. Ismét másik ellenfelével medvebőrbe bújva (medvévé változva?) harcol, talpuk alatt hegyek-völgyek omlanak le.

Az északi és déli hanti hősének szereplőit gyakran segítik (mesebeli) állatok. A Trj4 ének szereplői gyalog vagy rénszarvasszánon közlekednek, de a Vj1 történetben a főhősnek táltos paripája van. Hívására azonnal megjelenik a felhők közül, és oda szállítja a hőst, ahova anyja vagy apja rendelte. Útjuk tüzes tengereken, átjárhatatlan hegységeken keresztül vezet. Az eget is bejárják „a jégcsákány lyuka” azaz az égbolt központja, feltehetőleg a Sarkesillag körül. E kozmikus utazás végén nyugszik meg a hős (Csepregi 2019a).

Az obi-ugor epikus hagyományt bemutató antológiához írt előszavában N. V. Lukina többek között megállapítja, hogy a folklór szövegekben három világekorszak jelenik meg: 1) a mítoszok ideje, amikor a világ létrejött és az istenek cselekedtek; 2) a hősök kora; 3) a hanti és manysi emberek kora (Lukina 1990: 30). A hősének és a hősmesék a 2. korszakhoz tartoznak, de a hősök szoros kapcsolatban vannak az istenségekkel. A Vj1 történetben a főhős szülei Nagy Földanya és Égatyá, ő maga pedig a világ további sorsát meghatározó *junj*, azaz bálványszellem.

Karjalainen töredékként feljegyezte a Vj1 szöveg énekelt változatának elejét is, mindössze 57 sorban (Vj9). Ebből kiderül, hogy a Vj1 szöveg valóban „az ének szavaival beszél”, ugyanazok a kifejezések fordulnak elő benne, de a sortörésekből következően valószínűleg dallamsorokhoz igazítva.

III/4.3. Sámánszertartás énekei

Annak érdekében, hogy a sámán be tudja tölteni a mediátor szerepét, azaz információszerző utakra indulhasson a különböző világszférákba, transzállapotba kell kerülnie. Ezt helyenként változó módon a dobja verésével vagy a hangszere pengetésével éri el. A kutatók beszámoltak arról, hogy a szertartás közben a sámán énekel vagy fütyül. A sámánének neve a tremjugani hantiknál *t̄art̄a ar̄ay*, a vaszjuganiaknál *jol̄âmn̄âη*. Keleti hantik között gyűjtött sámánének szövegét magam is közöltem 2007-ben (Shaman 15/1–2: 5–26). A légyölő galóca hatása alatt született éneket (*paηkl̄âmn̄âη*) viszont tudomásom szerint csak Karjalainen jegyezte föl, és most jelenik meg először (Vj2). A *paηkl̄âmn̄âη* tulajdonképpen alműfaj, a megváltozott

tudatállapotban előadott énekek közé tartozik⁶. Karjalainen így jellemzi ezt a műfajt: „A Vaszjuganon a *jolamnəŋ* és a *paŋylamnəŋ* közönséges információgyűjtő alkalmakon arról szóló leírások, hogy mit lát és hall a sámán, mind a segítő szellemek érkezésekor, mind a felderítő útján, ezek tehát, hogy úgy mondjam, a sámán tapasztalatairól szóló beszámolók” (JugrUsk. 594: FFC 63: 320, Relig3: 237)⁷.

Arról sajnos nincs információnk, hogy milyen körülmények között gyűjtötte Karjalainen a most közölt éneket – valódi szertartáson készített-e jegyzeteket, vagy valaki józan állapotában diktálta neki a szöveget. Mindkét mód különleges képességet feltételez: az előbbi inkább a gyűjtő, az utóbbi az adatközlő részéről.

III/4.4. Imák, esküszövegek

A Karjalainen feljegyzései között fennmaradt imák és esküszövegek (Trj5) leginkább a szüksézsavúságukkal tűnnek ki. Ezek szerint a tremjugani hantik néhány mondattal, néhány szóval fejezik ki kívánságukat. Nyoma sincs bennük annak a poétikai gazdagságnak, ami megvan például a Munkácsi Bernát által gyűjtött, manysi istenidéző igékben (VNGy II/2: 311–431). A 36 sornyi szövegben van olyan, mely a medve és a tűz büntetését kéri a bűnös emberre, lánykéréskor mondott fohász, áldozati ajándék átadását kísérő ima, valamint az elhunyttal való társalgás részlete. Ezekben a szövegekben ritkábban fordulnak elő éneknyelvi kifejezések, szókincsük és mondatszerkesztésük a beszélt nyelvhez áll közelebb.

III/4.5. Egyéni énekek

Karjalainen a Vaszjugan mentén jegyzett fel egyéni énekeket, melyek közül hármat *Rakkauslulu* 'szerelmi dal' címmel látott el (Vj3, Vj4, Vj5). Az első kettő valóban férfi és nő kapcsolatáról szól. Az elsőben a férfi beszél érzelmeiről („ha két lelkem lenne, egyiket neked adnám”) és házassági szándékáról („ha együtt mennénk a templomba és három gyertyát gyújtánánk, nagyon jó lenne”). A másodikban a nő énekel, aki vadászni ment kedvesét várja vissza. A harmadikban egy asszony, aki túlélte egy viharos folyón való átkelést, arról énekel, hogyan őrizték meg az emlékét majdani halála után. A Vj6 ének bölcsődal a kötelező babusgató töltőelemekkel. Az anya a bölcső himbálásáról énekelve altatja gyermekét a házban, ahol minden az apa kezemunkáját dicséri. A Vj7 ének töredék. A Vj8 ének címe: *Karhulaulu lapsille* 'medveének gyermekeknek'. Feltehetőleg tanító célzatú ének: arról szól, hogy az erdőben külön úton jár a medve és az ember, s mindkettőnek tiszteletben kell tartania a másik életterét.

III/4.6. Találós kérdések

A találós kérdés mint kötött szövegű, rövid prózai műfaj könnyen gyűjthető. A hantik körében járt kutatóknak szinte mindegyike összeszedett egy csokorra valót. A legtöbbet Wolfgang Steinitz gyűjtötte össze hallgatói segítségével az 1930-as években, leningrádi emigrációja idején. Az 1990-es évektől kezdve Oroszországban is számos találóskérdés-gyűjtemény jelent meg (Csepregi 2004/2005). Nem véletlen, hogy a keleti hanti területen is feljegyzett Karjalainen 25 találós kérdést, melyek változataival ma is lehet találkozni (Trj6).

A találós kérdés ugyanis máig élő műfaj a hantik körében, mely – ellentétben a hosszabb epikus műfajokkal – bevonult az iskolai oktatásba is. Tananyagká vált, így fennmaradása biztosabbnak tűnik, mint a többi műfajé. Más módon is különbözik tőlük: előadásához nem

⁶ Ennek használatáról bővebben a szövegközlésnél (3.3.2.2).

⁷ Vasjuganilla *jolamnəŋ* ja *paŋylamnəŋ* ovat tavallisissa tiedustelutilaisuuksissa kertovaisia kuvauksia siitä, mitä noita kuulee ja näkee sekä apulaishaltioiden tullessa että tiedustelumatkallaan, ne ovat siis niin sanoakseni kuvauksia noidan kokemuksista.

kapcsolódnak tiltások. Gyermekek is részt vehetnek a rejtvényfejtésben, sőt a talalós kérdés a az oktatás egyik formája. A rejtvények magukban foglalják a hagyományos ismereteket, és megtanítanak a metaforikus gondolkodásra.

III/4.7. Vándormotívumok az obi-ugor folklórban

Ha az ember obi-ugor folklór szövegeket olvas, lépten-nyomon találkozik azonos vagy hasonló, állandó jelzős szerkezetekkel. Az olyanok, mint a „húsz rénbika futotta táplálékos Ob”, a „tízfogú fogas szám”, a „sokfürtű hajas fejem” meg a „téres falum terére kimegyek” szerkezetek egymástól függetlenül is létrejöhetnek. Ennek az alapja az azonos földrajzi környezet, az antropológiai azonosság, valamint az azonos szerkezetű nyelv.

Vannak azonban olyan szóképek is, melyek nem feltétlenül képződnek meg minden nyugat-szibériai obi-ugor fejében. Ezekről azt feltételezem, hogy szemléletességük és poétikai szépségük miatt közösségről közösségre terjedtek el szerte az Ob-vidéken. Hosszú vándorutat járhattak be, hiszen hatalmas az obi-ugor nyelvterület. Az alábbiakban néhány példával illusztrálom, hogy az ezer kilométeres távolságok ellenére hogyan jelennek meg azonos szóképek az északi és keleti hanti folklórban. Az északi hanti szövegrészeket az Osztyák hősénekekből (OH) és Pápay József gyűjtéséből (Bibliotheca Pápayensis II–III, Debrecen, 1990) idézem.

Az a mozdulat, mellyel a hős megáll ellenfelei előtt, azonos: „a szablya végét mint botot letűztem” (Vj1/402, vö. BiblPáp II: 74/633)

A távolban látszó hadsereget egyformán nyüzsgő férgekhez hasonlítják: „mintha férgek mozognának” (Vj1/674), „sűrű fejű szú módjára mozog, sűrű fejű nyú módjára nyüzsög” (OH I: 230).

Az ordítás hangerejének jelzője egyaránt 'város-evő, falu-evő' (Vj8/16–18), vö. *vuos leti äming turr, kort leti äming turr* 'város felfaló fájdalmas ordítás (torok), falu felfaló fájdalmas ordítás' (OH I: 366).

A szégyen jelzője 'vastag', a megszégyenülés pedig szép figura etymologicával van kifejezve: *sort külat küil ilimä tät ilimsujäm* 'arasz vastagságú vastag szégyenbe ím szégyenültem' (Vj8/22–23), vö. *amp-oni küil jeläm jelämsajäm* 'kutya-nagy vastag szégyenben szégyenkeztem' (BiblPáp II: 22/150).

A hosszú lépést a keleti hantik a jávorszarvas lépésével mérik (Vj1/379–380), az északiak a rénszarvaséval, vö. *çar çoyälla çöw söyäm* 'rénbika futó hosszú lépés' (BiblPáp II: 52/427).

A folyó hordaléka, akár falavelekről, akár jégdarabokról van szó, nomadizáló nyenyecék szánsorának képét hozza elő a hantik fejében (Trj3/76–88, BiblPáp III: 185/747).

Vannak nehezen értelmezhető szóképek, melyek szintén közősek az egész hanti nyelvterületen. A ház jelzője a vaszjuganiaknál „nyílvessző nyeléhez hasonló” (Vj2/2), az északiaknál „fejsze-nyeles, kés-nyeles” (OH I: 390, 416), bármit is jelentsen ez.

A tremjugani énekek értelmezésekor sok fejtörést okozott a *jækwäs iki kuñätaj kiplâh ajn* 'vízi szörny megmászta kiálló szegélyléc' kifejezés, mely a fekvőhely peremét jelenti (Trj2/34–36, Trj4/276–277). Különösen a *kuñätaj* 'megmászta' szóalak zavart. Hogy kerül a vízi szörny a fekvőhely szélére? A Jégvárosi nép énekében van egy ilyen sor: *wes-äjæn çämlæh siñæs* 'vízi szörnyeteg állához [hasonló] horgas padka-tönkö' (BiblPáp II: 102/887), Pápay lábjegyzete: *näri siñæs juç* 'padka[tartó] tönkö'. A fekvőhely szegélylécének az alakja emlékeztette a valahai északi hanti énekest egy mitologikus lény, a víziszörny horgas állára. Ez egyértelműen kiderül Pápay lejegyzéséből. A keleti hanti énekkincsbe viszont már némileg romlott formában került át a metafora.

IV. fejezet

A doktori mű témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

- Csepregi, Márta 2004/2005. Zur Syntax der chantischen Rätsel. In: Gerson Klumpp et al. (hrsg.): Festschrift für Ingrid Schellbach-Kopra zum 70. Geburtstag. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 28/29: 19–43.
- Csepregi Márta [Чепреги Марта] 2011a: Восточно-хантыйские тексты с конца XIX века. In: Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum Piliscsaba 2010. Pars IV. 53–60.
- Csepregi Márta [Чепреги Марта] 2011b: Одна из загадок в исследовании обско-угорских языков. In: Рябчикова З. С., Дмитриева Т. Н. (ред.): По следам Евы Шмидт. Ханты-Мансийск: Институт развития образования. 51–57.
- Csepregi Márta 2014: Az obi-ugrisztika egyik rejtélye. Folia Uralica Debreceniensia 21: 13–24.
- Csepregi Márta 2018a: „Az istenek nyelve” – a hanti mitikus énekek fordítási problémáiról. Nyelvtudományi Közlemények 114: 65–80.
- Csepregi Márta [Чепреги Марта] 2018b: О лексике мифических песен обско-угорских народов. In: Языки и культура народов Арктики как полиэтнического региона в условиях глобализации. Сборник материалов I международной научно-практической конференции 25–27 октября 2018 г. Ханты-Мансийск: Югорский государственный университет. 51–57.
- Csepregi Márta [Чепреги Марта] 2019a: Сбор фольклорного материала в районе р. Васюган в начале XX века. (A collection of folklore along the Vasyugan river at the beginning of the 20st century) Вестник Томского государственного университета – Культурология и искусствоведение 35: 275–285.
- Csepregi Márta 2019b: Egy szurguti hanti mitikus ének száz éve. Esettanulmány a szájhagyományozódás természetéhez. Folia Uralica Debreceniensia 26: 45–58.